

Ş.Monteskye və C.Lokkun klassik hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi

Mətin Qarayev 

Xülasə. Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi müasir konstitusional dövlətçilik sisteminin əsas sütunlarından biri hesab olunur. Bu nəzəriyyə hakimiyyətin bir mərkəzdə cəmlənməsinin qarşısını almaq, dövlət idarəçiliyində balans və nəzarət mexanizmləri yaratmaq məqsədi daşıyır. Hakimiyyət bölgüsünün klassik modelinin formalaşmasında əsas rol oynayan filosoflardan biri Con Lokk, digəri isə Şarl Lui Monteskye olmuşdur. Lokk hakimiyyət bölgüsü ideyasını liberal təbii hüquq fəlsəfəsi kontekstində irəli sürmüş və qanunverici, icraedici və federativ hakimiyyət anlayışlarını fərqləndirmişdir. Monteskye isə bu konsepsiyayı daha sistemli formada inkişaf etdirərək qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin ayrılığını əsaslandırmışdır. Məqalədə Lokkun hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin tarixi əsasları, Monteskye tərəfindən bu nəzəriyyənin klassik modelə çevrilməsi və hər iki yanaşmanın müqayisəli təhlili aparılır. Eyni zamanda, hakimiyyət bölgüsünün müasir demokratik sistemlərdə rolu, tətbiq mexanizmləri və bəzi praktik problemləri də araşdırılır. Göstərilmişdir ki, Lokkun ideyaları nəzəri başlanğıc rolunu oynasa da, Monteskye bu ideyaları hüquqi-siyasi modelə çevirərək klassik hakimiyyət bölgüsü konsepsiyasının əsas müəllifi kimi çıxış etmişdir.

Açar sözlər: hakimiyyət bölgüsü, konstitusionalizm, qanunverici hakimiyyət, məhkəmə hakimiyyəti, klassik model

Bakı Dövlət Universiteti, magistrant, Bakı, Azərbaycan

E-poçt: metinqarayev23@mail.ru

Daxil oldu: 21 Yanvar 2026; Qəbul edildi: 25 Aprel 2026; Onlayn dərc edilib: 28 May 2026

© Müəllif(lər) 2026. Bu, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Beynəlxalq Lisenziyası (CC BY-NC 4.0) şərtləri altında paylanan açıq girişli məqalədir.

The Classical Theory of the Separation of Powers By Montesquieu and Locke

Metin Garayev 

Abstract. The theory of separation of powers is considered one of the fundamental pillars of modern constitutional statehood. Its main objective is to prevent the concentration of power in a single authority and to establish a system of checks and balances in governance. Two key philosophers who significantly contributed to the development of the classical model of separation of powers were John Locke and Charles-Louis Montesquieu. Locke introduced the idea of separating governmental powers within the framework of liberal natural law philosophy, distinguishing between legislative, executive, and federative powers.

Montesquieu further developed this concept in a more systematic and comprehensive manner by formulating the classical tripartite model: legislative, executive, and judicial powers. This article analyzes Locke's contribution as an early theoretical foundation and Montesquieu's role in shaping the classical doctrine of separation of powers. A comparative analysis of their views is provided, alongside an examination of how this doctrine functions in modern democratic systems, including its mechanisms and practical challenges. The study concludes that while Locke laid the conceptual groundwork, Montesquieu transformed these ideas into a coherent political-legal doctrine and is therefore recognized as the principal architect of the classical theory of separation of powers.

Keywords: separation of powers, constitutionalism, legislative power, judicial power, classical model

Baku State University, Master's student, Baku, Azerbaijan
E-mail: metingarayev23@mail.ru

Received: 21 January 2026; Accepted: 25 April 2026; Published online: 28 May 2026

© The Author(s) 2026. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0).

Giriş

Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi siyasi elmin və hüquq nəzəriyyəsinin ən vacib anlayışlarından biridir. Dövlət hakimiyyətinin səmərəli idarə olunması, hüquqi sabitliyin təmin edilməsi, insan hüquqlarının qorunması və avtoritarizmin qarşısının alınması üçün hakimiyyət bölgüsü prinsipinin tətbiqi müasir dövrdə konstitusional dövlət quruculuğunun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəbul edilir. Bu prinsip dövlət hakimiyyətinin müxtəlif orqanlar arasında bölünməsinə və onların qarşılıqlı şəkildə bir-birini nəzarətdə saxlamasını nəzərdə tutur.

Tədqiqat

Tarixən hakimiyyətin bölünməsi ideyası antik dövr siyasi düşüncəsində də mövcud olmuşdur. Aristotel dövlət idarəçiliyində müəyyən funksiyaların ayrılmasını zəruri hesab etmiş, Polybius isə Roma dövlət sistemində balanslı idarəetmə mexanizmlərini qeyd etmişdir. Lakin hakimiyyət bölgüsü anlayışı müasir siyasi-fəlsəfi forma və məzmununu XVII-XVIII əsrlərdə Qərbi Avropada liberal düşüncənin inkişafı fonunda əldə etmişdir. Bu inkişafın əsas səbəblərindən biri Avropada monarxiya hakimiyyətinin həddindən artıq güclənməsi və bunun nəticəsində insan hüquqlarının pozulması, siyasi azadlıqların məhdudlaşdırılması olmuşdur. Xüsusilə, İngiltərədə monarxiya ilə parlament arasında gedən mübarizələr və Fransa kimi ölkələrdə mütləqiyyətin möhkəmlənməsi siyasi nəzəriyyədə yeni yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin formalaşmasında iki mühüm fikir adamı – Con Lokk və Şarl Lui Monteskye xüsusi yer tutur. Lokk liberalizm və təbii hüquq fəlsəfəsinin aparıcı nümayəndələrindən biri kimi dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması ideyasını irəli sürmüşdür. Monteskye isə hakimiyyət bölgüsü prinsipini daha sistemli şəkildə inkişaf etdirərək onu hüquqi və institusional modelə çevirmişdir.

Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin tarixi və müasir inkişafı

Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi dövlətin təşkili və siyasi hakimiyyətin legitim idarə olunması baxımından müasir konstitusionalizmin əsas sütunlarından biri kimi çıxış edir. Bu ideyanın formalaşması uzun tarixi-fəlsəfi prosesin nəticəsidir və xüsusilə XVII–XVIII əsrlərdə Avropada baş verən siyasi transformasiyalarla sıx bağlıdır. Dövlət hakimiyyətinin bir mərkəzdə cəmlənməsi ilə bağlı yaranan təhlükələr, xüsusilə mütləq monarxiyaların geniş yayılması siyasi nəzəriyyədə yeni yanaşmaların yaranmasına səbəb olmuşdur (Goldoni, 2023).

Bu ideya sistemli şəkildə ilk dəfə Con Lokk tərəfindən formalaşdırılmışdır. Lokk hakimiyyətin bölünməsinə əsasən funksional yanaşma kimi təqdim edirdi. O, qanunverici hakimiyyəti ali orqan hesab edir, icraedici və federativ funksiyaları isə dövlətin davamlı fəaliyyətini təmin edən mexanizmlər kimi fərqləndirirdi. Bu model hələ tam inkişaf etməmiş olsa da, sonrakı klassik nəzəriyyənin əsasını qoymuşdur (Tuckness, 2016).

Con Lokk dövlət hakimiyyətinin mahiyyətini izah edərkən onu insanın təbii hüquqlarının qorunması üçün yaradılmış sosial institut kimi qiymətləndirir. Onun "Hökumət haqqında iki traktat" əsərində əsas ideya ondan ibarətdir ki, insanlar təbii vəziyyətdə azad, bərabər və müstəqil olsalar da, bu vəziyyət tam təhlükəsiz olmadığı üçün onlar öz hüquqlarını qorumaq məqsədilə dövlət yaradırlar. Bu baxımdan dövlətin mövcudluğu xalqın razılığına əsaslanır və onun əsas vəzifəsi həyat, azadlıq və mülkiyyət hüquqlarının təmin edilməsidir (Lacey, 2016). Lokk hakimiyyətin bölünməsinə dövlət daxilində gücün balanslaşdırılması vasitəsi kimi təqdim edir. O, hakimiyyət funksiyalarını üç əsas hissəyə - qanunverici hakimiyyət, icraedici hakimiyyət və federativ hakimiyyətə ayırır. Qanunverici hakimiyyət cəmiyyət üçün ümumi qaydaların və qanunların qəbuluna cavabdehdir və Lokk bu hakimiyyəti dövlətin ən ali orqanı kimi qəbul edir. Onun fikrincə, qanunverici hakimiyyət xalqın iradəsini ifadə etdiyi üçün digər hakimiyyət formalarından üstün mövqedə dayanır (Schofield, 2021).

İcraedici hakimiyyət qəbul olunmuş qanunların həyata keçirilməsini təmin edir və dövlətin gündəlik idarəçiliyini həyata keçirir. Lokk bu hakimiyyəti qanunverici hakimiyyətə tabe hesab etsə də, onun operativ idarəetmədə mühüm rol oynadığını vurğulayır. Federativ hakimiyyət isə xarici siyasət, diplomatik münasibətlər, müharibə və sülh məsələlərini əhatə edir. Bu funksiyanın ayrıca göstərilməsi Lokkun beynəlxalq münasibətlərə verdiyi əhəmiyyəti göstərir. Lokk nəzəriyyəsində məhkəmə hakimiyyəti ayrıca orqan kimi nəzərdə tutulmur, o, məhkəmə funksiyalarını icraedici hakimiyyətin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirir. Bu, onun modelinin Monteskye ilə müqayisədə daha ilkin və funksional xarakter daşdığını göstərir. Müasir tədqiqatçılar Lokkun bu yanaşmasını "hakimiyyət bölgüsünün embrional forması" kimi qiymətləndirirlər (Tuckness, 2016).

Lokkun hakimiyyət bölgüsü ideyasının əsas məqsədi dövlət gücünün məhdudlaşdırılması və fərdi azadlıqların qorunmasıdır. O hesab edir ki, əgər qanunverici hakimiyyət həddindən artıq güclənərsə və nəzarətsiz qalarsa, bu, təbii olaraq hüquq pozuntularına və siyasi özbaşınalığa gətirib çıxara bilər. Buna görə də dövlət hakimiyyəti xalqın iradəsinə tabe olmalı və hər zaman hesabatlılıq prinsipi ilə fəaliyyət göstərməlidir. Lokk xalqın müqavimət hüququnu da bu nəzəriyyənin tərkib hissəsi kimi təqdim edir. Əgər hökumət öz vəzifəsini yerinə yetirmir və təbii hüquqları pozursa, xalqın bu hakimiyyəti dəyişdirmək hüququ vardır. Bu ideya sonradan demokratik inqilabların və konstitusional dövlətlərin ideoloji əsaslarından birinə çevrilmişdir (Graber, 2017).

Lokkun hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi dövlətin məhdudlaşdırılması, hüquqi legitimlik və fərdi azadlıqların qorunması ideyalarını birləşdirən ilkin liberal model kimi qiymətləndirilir və Monteskye tərəfindən daha sistemli institusional formaya salınaraq klassik konstitusional nəzəriyyənin əsasına çevrilmişdir. Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsinin klassik forması Şarl Lui Monteskye tərəfindən sistemləşdirilmişdir. Onun "Qanunların ruhu haqqında" əsəri dövlətin hüquqi və təşkilati strukturunu geniş şəkildə təhlil edən fundamental elmi mənbə hesab olunur. Monteskye dövlət hakimiyyətini üç əsas funksional və təşkilati sahəyə ayıraraq onu müasir konstitusional dövlət nəzəriyyəsinin mərkəzinə yerləşdirmişdir. Bu bölgüyə görə, dövlət hakimiyyəti qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərindən ibarətdir (Goldoni, 2023). Qanunverici hakimiyyət cəmiyyətin ümumi qaydalarını müəyyən edən qanunların qəbulunu həyata keçirir və dövlətin hüquqi çərçivəsini formalaşdırır. İcraedici hakimiyyət bu qanunların gündəlik idarəetmədə tətbiq olunmasını təmin edir, dövlət siyasətini həyata keçirir və ictimai nizamın qorunmasına cavabdeh olur. Məhkəmə hakimiyyəti isə qanunların düzgün tətbiqinə nəzarət edir, hüquqi mübahisələri həll edir və fərdlərin hüquqlarının pozulmasının qarşısını alan ədalət mexanizmi rolunu oynayır. Monteskye bu bölgünü təkcə

funksional fərqləndirmə kimi deyil, həm də siyasi azadlığın qorunmasının əsas şərti kimi təqdim edir. Onun əsas arqumentinə görə, əgər bu üç hakimiyyət eyni şəxsin və ya eyni dövlət orqanının əlində cəmləşərsə, bu halda qanunların qəbulu, icrası və tətbiqi üzərində heç bir real nəzarət mexanizmi qalmır və nəticədə siyasi hakimiyyət özünü məhdudlaşdırmayan bir gücə çevrilir. Belə bir vəziyyət isə təbii olaraq despotizmə, yəni hakimiyyətin sui-istifadəsinə və fərdi azadlıqların sistemli şəkildə məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxarır (Bustamante və Fernandes, 2019). Monteskyenin fikrində əsas ideya ondan ibarətdir ki, azadlıq yalnız hakimiyyətin mövcud olmaması ilə deyil, onun məhdudlaşdırılmış və balanslaşdırılmış şəkildə təşkil olunması ilə mümkün olur. Bu baxımdan o, siyasi azadlığı “qanunların icazə verdiyi hər şeyi etmək imkanı” kimi izah edir və bunun yalnız hakimiyyət orqanlarının bir-birini məhdudlaşdırdığı sistemdə mümkün olduğunu vurğulayır. Müasir konstitusional nəzəriyyədə bu yanaşma “hakimiyyət bölgüsü və qarşılıqlı nəzarət prinsipi” kimi formallaşmışdır (Waldron, 2016).

Monteskyenin üçlü hakimiyyət bölgüsü modeli təkcə nəzəri konstruksiya deyil, həm də praktiki dövlət idarəetmə mexanizminin əsası kimi çıxış edir. Bu model sonrakı dövrlərdə ABŞ Konstitusiyası və Avropa konstitusional sistemlərinin formalaşmasına ciddi təsir göstərmiş və müasir demokratik dövlətlərin hüquqi arxitekturasının əsas dayaqlarından birinə çevrilmişdir (Bellamy, 2019). Müasir hüquq nəzəriyyəsində Monteskyenin ən mühüm töhfəsi “checks and balances”, yəni nəzarət və tarazlıq sisteminin əsaslandırılmasıdır. Bu sistemə görə, hər bir hakimiyyət orqanı digərini məhdudlaşdırmaq və balanslaşdırmaq funksiyasına malikdir. Bu yanaşma, xüsusilə ABŞ konstitusional sistemində praktik şəkildə tətbiq olunmuşdur (Spector, 2015). Monteskyenin nəzəriyyəsi Lokkun fikirlərindən fərqli olaraq daha institusional xarakter daşıyır. Əgər Lokk hakimiyyəti funksiyalar üzrə bölürdüsə, Monteskye onu konkret dövlət orqanları arasında hüquqi şəkildə ayırırdı. Bu fərq onun nəzəriyyəsini klassik model səviyyəsinə qaldırmışdır (Anter, 2021). XX–XXI əsrlərdə hakimiyyət bölgüsü prinsipi demokratik dövlətlərin konstitusional əsasına çevrilmişdir. Müasir hüquq sistemlərində bu prinsip yalnız nəzəri model deyil, həm də praktik idarəetmə mexanizmidir. Demokratik dövlətlərdə qanunverici orqanlar (parlamentlər), icraedici orqanlar (hökumətlər və prezidentlər) və məhkəmə sistemi bir-birindən hüquqi və institusional olaraq ayrılır.

Müasir konstitusiya hüququ ədəbiyyatında qeyd olunur ki, hakimiyyət bölgüsü yalnız formal ayrılıq deyil, həm də funksional balans tələb edir (Barber, 2018). Bu balans pozulduqda demokratik sistemlərdə “hakimiyyətin konsentrasiyası” problemi yaranır və bu da avtoritar tendensiyalara yol açə bilər. Məsələn, bəzi prezident idarəetmə sistemlərində icraedici hakimiyyətin parlament üzərində dominantlığı müşahidə olunur. Bu isə Monteskyenin nəzəri modelində nəzərdə tutulan tarazlıq prinsipinin zəifləməsinə səbəb olur. Digər tərəfdən, bəzi ölkələrdə məhkəmə hakimiyyətinin aktivləşməsi “judicial activism” adlanan fenomeni yaradır ki, bu da siyasi qərarların məhkəmələr tərəfindən formalaşdırılması riskini artırır (Graber, 2017). Buna rəğmən, müasir demokratik dövlətlərdə hakimiyyət bölgüsü hələ də siyasi sabitliyin əsas təminatçısı kimi qalır. Avropa İttifaqı ölkələrinin əksəriyyətində və ABŞ-da bu prinsip konstitusiyanın dəyişməz əsaslarından biri hesab olunur. Müasir siyasi nəzəriyyədə Lokk və Monteskye arasında fərq yalnız tarixi deyil, həm də metodoloji xarakter daşıyır. Lokk daha çox liberal fəlsəfi yanaşma nümayiş etdirərək fərdi hüquqları və dövlətin məhdudlaşdırılmasını əsas götürürdü. Monteskye isə hüquqi-institusional yanaşma ilə dövlətin strukturunu sistemləşdirmişdir.

Tədqiqatçılar bu iki yanaşmanı bir-birini tamamlayan mərhələlər kimi qiymətləndirirlər. Waldron (2016) qeyd edir ki, Lokk hakimiyyət bölgüsünün “normativ əsasını”, Monteskye isə “institusional formasını” yaratmışdır. Bu baxımdan onların nəzəriyyələri rəqabət deyil, ardıcıl inkişaf mərhələləri kimi qəbul edilir. Digər mühüm fərq hüquq və siyasət anlayışlarına yanaşmadır. Lokk hüququ təbii hüquqlar kontekstində izah edir və dövlətin əsas vəzifəsini bu hüquqları qorumaqda görür. Monteskye isə hüququ daha çox dövlət strukturu və siyasi sistemin tarazlığı çərçivəsində təhlil edir. Müasir

akademik ədəbiyyatda bu iki yanaşmanın sintezi “konstitusional balans modeli” kimi nəzərdən keçirilir (Barber, 2018). Bu modeldə həm fərdi hüquqların qorunması, həm də dövlət institutlarının balanslı fəaliyyəti əsas prinsip kimi qəbul olunur.

Nəticə

Hakimiyyət bölgüsü nəzəriyyəsi konstitusional dövlətin və demokratik idarəçiliyin əsas ideyalarından biri kimi tarixən böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu nəzəriyyə dövlət hakimiyyətinin bir mərkəzdə cəmlənməsinin qarşısını alır və fərdi azadlıqların qorunmasına xidmət edir. Con Lokk və Şarl Lui Monteskye bu konsepsiyanın formalaşmasında əsas rol oynayan klassik siyasi nəzəriyyəçilər hesab olunur. Lokkun nəzəriyyəsi liberalizm və sosial müqavilə fəlsəfəsi əsasında inkişaf etmiş, dövlət hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasını və fərdi hüquqların qorunmasını əsas məqsəd kimi müəyyənləşdirmişdir. Lokk qanunverici hakimiyyəti ən ali hakimiyyət hesab etmiş, icraedici və federativ hakimiyyətləri isə ayrı funksiyalar kimi fərqləndirmişdir. Onun nəzəriyyəsi hakimiyyət bölgüsü ideyasının ilkin və əsaslı forması kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Monteskye isə Lokkun ideyalarını daha sistemli şəkildə inkişaf etdirərək hakimiyyət bölgüsünün klassik üçlü modelini formalaşdırmışdır. Qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətinin ayrılığı və onların qarşılıqlı nəzarət mexanizmləri Monteskyenin əsas töhfəsi kimi qiymətləndirilir. Bu model müasir konstitusional dövlətlərin əksəriyyətində tətbiq olunan əsas nəzəri çərçivəyə çevrilmişdir. Lokkun nəzəriyyəsi hakimiyyət bölgüsünün ideoloji əsaslarını qoymuş, Monteskye isə onu tam hüquqi-siyasi doktrina səviyyəsinə yüksəltmişdir. Bu iki siyasi nəzəriyyəçinin ideyaları müasir demokratiyanın inkişafına və hüquqi dövlət anlayışının formalaşmasına əsaslı təsir göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Anter, A. (2021). *Max Weber's theory of the modern state: Origins, structure and significance*. Palgrave Macmillan.
2. Barber, N. W. (2018). *The principles of constitutionalism*. Oxford University Press.
3. Bellamy, R. (2019). *Political constitutionalism: A republican defence of the constitutionality of democracy*. Cambridge University Press.
4. Bustamante, T., & Fernandes, B. (Eds.). (2019). *Democratizing constitutional law: Perspectives on legal theory and the rule of law*. Springer.
5. Casper, G. (2018). The “Great Writ” and the separation of powers. In *The Supreme Court Review*. University of Chicago Press.
6. Goldoni, M. (2023). *The applied forms of the separation of powers: A theory of constitutional function*. Oxford University Press.
7. Graber, M. A. (2017). *Judicial review and constitutional politics*. Princeton University Press.
8. Lacey, J. (2016). *Centripetal democracy: Democratic legitimacy and political structure*. Oxford University Press.
9. Levitsky, S., & Ziblatt, D. (2018). *How democracies die*. Crown.
10. Malik, S. (2023). *Lockean liberalism and its contemporary critics*. Routledge.
11. Pincus, S. (2019). *The heart of the declaration: The founders' restless spirit and the true meaning of independence*. Yale University Press.
12. Schofield, P. (2021). *Laws of nature and the logic of consent in Locke's two treatises of government*. Cambridge University Press.
13. Spector, H. (2015). The principles of separation of powers and checks and balances. In *The Oxford handbook of the Argentine constitution*.
14. Tuckness, A. (2016). Locke and the legislative supremacy debate. *History of Political Thought*, 37(2), 250–275.
15. Waldron, J. (2016). *Political political theory: Essays on institutions*. Harvard University Press.